

*Шевчик К. Ю.,**кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ АДАПТАЦІЇ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ТЕКСТІВ ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Анотація. У статті проаналізовано способи трансформації наукового тексту у науково-популярний, а також способи перекладу цих адаптацій. Розвиток науки і мови для позначення наукових термінів і знань привів до виникнення наукового функціонального стилю мови. Цей стиль, як правило, насичений професійними термінами, які мають строго визначене значення в межах певної наукової дисципліни і часто відрізняється від значення, прийнятого в загальній мові. Сутність текстів наукового стилю представити факти, довести гіпотези, створити нові концепції, виявити зв'язок між різними явищами. В результаті необхідності відображати знання, які належать до різних видів професійної діяльності, у науковому стилі сформовано декілька підстилів. Науково-популярний підстиль є різновидом наукового стилю. Мета текстів, написаних у цьому стилі, полягає в тому, щоб охопити якнайширшу кількість реципієнтів та сприяти та популяризувати конкретну галузь знання та науки. Автор має велику свободу у виборі жанру науково-популярного тексту.

Трансформація тексту з наукового у науково-популярний є адаптацією. Сутність адаптації полягає у скороченні тексту або доповненні його необхідними поясненнями та замінами, які сприятимуть полегшенню розуміння тексту невідповідним читачем. Основними засобами адаптації тексту є лексико-стилістичні та синтаксичні зміни. Адаптації піддають терміни та складні конструкції. Адаптація є обов'язковою умовою відтворення тексту у перекладі та передбачає здійснення стилістичних змін. Мовні засоби тексту оригіналу, за допомогою яких створюють прагматичний потенціал вихідного тексту, не можна замінювати виключно однотипними лексико-стилістичними засобами в адаптованому тексті, оскільки автор адаптованого тексту не зможе адекватно передати зміст і структуру тексту оригіналу. Водночас важливим для адаптатора є адекватне відтворення не лише лексико-семантичного, а й синтаксичного значення та стилістичного забарвлення тексту оригіналу. Під час адаптації тексту перекладачі використовують різні лексичні, синтаксичні і стилістичні трансформації; важливим засобом створення їх є, зокрема, метафора.

Ключові слова: переклад, науково-популярний текст, метафора, метафоричні висловлювання, адаптація.

Постановка проблеми. Формування мовної картини світу відбувається у тісному зв'язку мови та свідомості. У сучасних дослідженнях актуалізують увагу до вивчення семантичного словотворення і засобів вербалізації різних когнітивних структур. Найбільший інтерес науковців викликає метафора як феномен лінгвістики, оскільки поєднує в собі можливості

образного мовлення та естетики. Сьогодні метафору розглядають як складне поліфункційне явище, що охоплює дослідження семантики, стилістичної, логічної, філософської та інших характеристик метафори як мовної одиниці. У науковому тексті автори, як правило, уникають використання таких засобів виразності, як метафора, оскільки вона дає підстави для породження різних подвійних асоціацій та смислів. Це призводить до ускладнення розуміння сутності тексту або його некоректної інтерпретації. Під час адаптації науково-популярних текстів у тексти інших функційних стилів мовлення, використання метафор, навпаки, послуговує способом увиразнення тексту і насичення його творчістю автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій На сучасному етапі розвитку мовознавства питанням вивчення наукового та науково-популярного стилю мовлення присвячено чимало наукових праць. Впродовж останніх десятиліть досліджувався науковий стиль, його підстилі та характерні мовні засоби: Ю. М. Данилюк, Н. Г. Іщенко, І. Л. Кабанченко, Т. Б. Маслова, Ю. Б. Мінцис, Ю. Ю. Соболев, Ю. П. Сурмін, Л. М. Черчата; А. Аленкар, Дж. Лакофф та ін. Неодноразово у науковій літературі порушувалася проблема адаптації та перекладу наукових текстів: М. І. Блажівський; С. Л. Бобрівник, В. Б. Конова-лова, Т. М. Лагута; К. Лермітте; Р. Ворінг, та ін.

Метою статті є дослідження засобів адаптації науково-популярного тексту, найвиразнішим з яких є метафора. Метафори широко використовують у науково-популярних текстах як важливий елемент створення системи образів для популяризації певних понять, їх пояснення, прикрашання мовлення тощо. Наука має особливе значення у житті людства, що зумовлює актуальність дослідження наукового стилю та його підстилів і особливостей використання у цих текстах засобів образності.

Виклад основного матеріалу. Кожна сфера наукової діяльності має власну картину світу і визначений підхід щодо відбору мовних засобів. Науковий стиль є одним із функційних різновидів стилів, який характеризує сукупність домінуючих ознак та особливий спосіб когнітивно-комунікативних мовленевих засобів. Ці домінуючі ознаки відрізняють дискурсивні особливості наукового стилю від інших стилів мовлення. Науково-популярний стиль являє собою сферу комунікації і мовної діяльності, яка пов'язана із реалізацією науки як форми суспільної свідомості і моралі. Науково-популярний текст характеризується об'єктивністю викладу, ясністю, логічною оціненістю та ін. У ньому відображене теоретичне мислення, втілене у понятійно-логічній формі. Змістом такого тексту є опис фактів, явищ дійсності, процесів, предметів та ін. Текстам науко-

во-популярного стилю властиве використання специфічних лінгвістичних і стилістичних засобів, метою яких є вербалізація позиції автора як представника певної культури [1].

Науково-популярному стилю властиві ознаки наукового стилю, публіцистики та художньої літератури. Це стосується головним чином використання у науково-популярних текстах мовних засобів виразності, використання прямої та непрямої мови. Науково-популярний стиль викладу сприяє полегшенню сприйняття наукового тексту, оскільки використання засобів виразності надає йому певної емоційної забарвленості. Специфіка науково-популярного стилю визначена його призначенням для широкого кола читачів, оскільки інформація, що подана у ньому, є зрозумілою для непрофесіоналів у певній сфері знань [2].

Аналіз науково-популярних текстів свідчить про існування метафори на подібності зовнішнього вигляду, форми або поведінки. Метафори створюють на основі різних типів образів. Вони виникають у результаті асоціації з якими-небудь рисами, які властиві об'єктам. Всі метафоричні (вторинні) найменування формують на базі того значення слова, ім'я якого використовують у новій для нього функції назви. Проте в сфері вторинної номінації розрізняють два принципово різних способи відображення дійсності й перенесення смислового змісту найменування до позначуваних об'єктів [3]. Під час вторинного використання слів в новій для них функції називання закономірно виникає смислова спадковість найменування, що призводить, в крайньому випадку на перших порах до багатозначності словесного знаку. Номінативне утворення зазвичай виражають у мотивованості вторинних найменувань, в наявності у них «внутрішньої форми», яка виступає як посередник між новим змістом та його відношенням до дійсності. Водночас потрібно зазначити, що, якщо в номінативному завданні переважає прагматична інтенція іменного суб'єкта, то мотив вибору мовної форми може відповідно до фантазії того, що називає, настільки далеко відійти від опосередкованого значення, як характерно загалом для жаргонної сфери номінації [4].

Метафори утворюють за загальними структурними моделями. Структурний розподіл метафор привів до утворення типології метафор в залежності від шляхів утворення.

1. Номінативні метафори. До них належать терміни, утворені за допомогою образного переосмислення загальноживаних слів. Вони утворені на основі безумовної аналогії, наприклад: *molecular chain, nucleus, equation formula* та ін. У термінах на позначення виконавця дії, переосмислення відбувається шляхом передачі властивостей людини механізмам, наприклад: *architecturer, designer* та ін.

2. Концептуальні метафори. Вони представляють собою явище, яке утворюється не у мові, а у мисленні. Отже, людина концептуалізує одну ментальну сутність в термінах іншої, наприклад: *energy of water atom is degenerate. Degeneration* у фізиці означає не саме те, що у медицині або біології.

3. Когнітивні метафори. Призначення цих метафор полягає в утворенні нових понять та поясненні сутності і властивостей досліджуваних об'єктів, наприклад: *planetary atom model. Planetary atom model* утворена на основі подібності атома до структури сонячної системи. У її центрі є позитивне ядро, а навколо неї – негативні електрони.

4. Образні метафори. Це метафоричні терміни, утворені за основі справжніх образів, наприклад: *Bosons has a tendency to accumulate in one stage and they are collectivistic*. Водночас метафора припускає лише однозначне тлумачення, яке відрізняє її від використання метафор у художньому творі [5].

Як показали результати дослідження, метафори у проаналізованих науково-популярних текстах використовували переважно для підсилення образності інформації. Основними чинниками утворення метафоричної моделі слугувала подібність за поведінкою, розташуванням, функцією та інше. Використання метафор надавало текстові більшої динаміки. Метафори, створені на основі образів, запозичували їх з історії, тваринного і рослинного світу, реалій сучасного життя та ін [6].

У сукупності, застосовані методи перекладу метафор у наукових текстах є типовими для передачі образно-виразних засобів мови. Так, повний переклад метафоричних одиниць здійснювався, коли мова та зміст терміну був однаковим в обох мовах. Коли неможливо було перекласти метафору, дотримуючись усіх граматичних правил, застосовували перекладацькі трансформації. Коли метафора не мала самостійної відмітної риси, тоді метафора була замінена з точки зору семантики та перекладена цільовою мовою. Наприклад: *Модель «Метафора пожежа – вогняна куля або стіна»*. “*The sky was lit with a huge fireball, ignited by an array of artisan works, guitars, pianos, bookshelves, bowls and countless other tinder like pieces*” [7]. – «Небо було освітлене величезною вогненною кулею, запаленою безліччю ремісничих робіт, гітар, фортепіано, книжкових полиць, мисок та незліченних інших шук, схожих на трут». У наведеному уривку метафорою є вираз *a huge fireball*. Асоціативно вогонь порівнюється з кулею, відповідно, акцентуація семантичного значення зосереджена на формі. У перекладі застосовано додавання, оскільки термін *fireball*, який в англійській мові є складеним, перекладено за допомогою двох термінів *вогняний і куля*.

“*The wildfire exploded on Nov. 28, as massive walls of flames spread down the mountains into Gatlinburg and Pigeon Forge with shocking speed, according to those who fled with little more than the clothes on their backs*” [8]. – «Лісова пожежа вибухнула 28 листопада, коли масивні полум'яні стіни поширилися з гір на Гатлінбург і Голубину кузню з вражаючою швидкістю, за словами тих, хто зміг втекти, прихвативши лише одяг». У цьому реченні метафора представлена виразом *massive walls of flames*. Говорячи про стіну спалахів, автор створює образ нищівної сили вогню, своєрідної вогняної пастки, яка наче стіна стоїть на дорозі.

Модель «Метафора пожежа – жива істота»:

“*The fires that engulfed the two tourist towns outside the park and shut down one of the country's most popular natural attractions left more than 2,450 structures damaged or destroyed, most of them single-family residences*” [7]. – «Пожежі, які охопили два туристичні містечка за межами парку і закрили одну з найпопулярніших природних пам'яток країни, призвели до пошкодження або руйнування понад 2450 споруд, більшість з яких – односімейні резиденції». У цьому прикладі з пожежного дискурсу складна метафора представлена виразом *fires that engulfed*. Дієслово *engulf* в складі метафори має значення “to submerge”. Вогонь пожежі асоціюють з живою істотою, що ніби поглинає в себе. Зокрема, в цьому контексті, вогонь

«поглинув» двох туристів. Йдеться про те, що туристи фактично потрапили у вогняну пастку. У перекладі вжито еквівалент пожежі, які охопили.

Модель «Метафора пожежі – смерть»:

“In December, there was twice the number of fire deaths compared with the previous year, according to the Baltimore Sun” [9]. – «У грудні було зафіксовано вдвічі більше загиблих унаслідок пожежі порівняно з попереднім роком, за даними Балтіморського сонця». У цьому прикладі з пожежного дискурсу вираз *fire deaths* є метафорою. Завдяки цій метафорі автору вдається створити зв'язок небезпечності пожежі зі смерті людей як їх наслідок. В перекладі вжито опис загиблих унаслідок пожежі.

Модель «Метафора – історичний образ»:

“However, the cadre of Republican lobbyists, operatives and elected officials based in Washington is much more unnerved by Mr. Cruz, a go-it-alone, hard-right crusader who campaigns against the political establishment and could curtail their influence and access, building his own Republican machine to essentially replace them” [10]. – «Однак кадри республіканських лобістів, оперативних працівників та виборних чиновників, що базуються у Вашингтоні, набагато більш роздратовані паном Крузом, самотнім, жорсткоправим хрестоносцем, який веде кампанію проти політичного істеблішменту і може зменшити їх вплив та доступ свою власну республіканську машину, щоб по суті замінити їх». В основі метафори *hard-right crusader*, що має значення особи, яка радикально відстоює свою позицію, використано лексему напрямку та орієнтації *right*. Сам термін *crusader* відображає особу, що у Середньовіччі брала участь у хрестових походах.

В ході дослідження виявлено такі функції метафор:

1) ілюстрація основної думки – гносеологічна функція. Наприклад: *“Interviews with more than a dozen donors and advisers to the candidate revealed a complicated picture of dissatisfaction with the group and its chief strategist, Mike Murphy”* [8]. – «Інтерв'ю з більш як десятком донорів та радників кандидата виявили складну картину невдоволення групою та її головним стратегом Майком Мерфі». У цьому прикладі метафора *picture of dissatisfaction* ілюструє основну думку незадоволеності результатів, неуспішності справи;

2) підказка для рішення (спосіб формування точки зору на проблему) – маніпуляційна функція. Наприклад: *“Some in Mr. Bush's campaign wish that the group had done more over the summer to blunt attacks from Donald J. Trump, who depicted their candidate as “low energy,” and to high light Mr. Bush's record as governor of Florida. – «Деякі учасники кампанії пана бажують, щоб протягом літа група зробила більше, щоб притупити атаки Дональда Дж. Трампа, який зобразив свого кандидата із «низьким енергоспоживанням», і підкреслити репутацію Буша на посаді губернатора Флориди»* [10]. У цьому реченні метафорою є вираз *candidate as “low energy,”*. Ця метафора маніпулює свідомістю читача, створює образ повільного, неенергійного кандидата.

“But Sally Bradshaw, a senior adviser to Mr. Bush, said she thought the group had handled its summer spending appropriately. “I think a strong argument could be made that going on the mirearlier than Labor Day would have been a terrific waste of money,” she said” [10]. – «Але Саллі Бредшоу, старший радник пана Буша, сказала, що вважає, що група належним чином

обробила свої літні витрати. «Я думаю, що можна навести вагомий аргумент, що вихід на світ раніше Дня праці був би надзвичайною витратою грошей», – сказала вона. У наведеному фрагменті метафоричним є вираз *a terrific waste of money*. Ця метафора є засобом маніпуляції свідомістю читача завдяки використанню експресивної лексичної одиниці *terrific*. Завдяки цьому читач уявляє катастрофічність події;

3) підсилення або підвищення інтересу – мотиваційна функція. Наприклад:

““There is clearly disappointment in the polls, and there is obviously concern over the front-runners,” said Mel Immergut, a venture capitalist and Republican fund-raiser supporting Mr. Bush” [10]. – «Очевидно, що на виборчих дільницях є розчарування, і, очевидно, є стурбованість фаворитами», – сказав Мел Іммергут, венчурний капіталіст і республіканський фандрайзер, що підтримує пана Буша». У цьому прикладі використано метафору *the front-runners*. Ця метафора є мотиваційною, оскільки створює образ людей, які є лідерами, йдуть попереду. Завдяки цій метафорі створена мотивація прагнення до успіху;

4) підсилення образності або емоційності висловлювання – експресивна функція. Наприклад: *“For months, great quantities of ink, political-science brain power and polling resources have been expended trying to dissect, if not exactly diagnose, the Trump phenomenon – precisely who supports him and why”* [10]. – «Протягом кількох місяців витрачається велика кількість чорнила, розумових сил політичного спрямування та опитувальних ресурсів щоб розібратися, якщо не точно діагностувати, феномен Трампа – хто саме його підтримує і чому». У цьому прикладі наявна метафора *brainpower*. Експресія метафори полягає в передачі значення сили та потужності інтелекту.

“They may share his impatience with ordinary political speak, with the hyper sensitivity that has crept into American public life. And they admire his attempts to crack and peel away that veneer of politesse” [10]. – «Вони можуть поділити його нетерплячість із звичайними політичними виступами, з підвищеною чутливістю, яка прокралася в американське суспільне життя». У наведеному прикладі вжито метафору-персоніфікацію. Гіперчутливість імпліцитно порівнюється зі зміною, що «вповзає» в життя американців.

Висновки. Переклад метафор у науково-популярних текстах підпорядковано загальним правилам досягнення еквівалентності під час відтворення текстів. Розбіжності у двох мовах вимагають від перекладача адаптації метафор до мови перекладу, коли перекладач використовує трансформації, еквівалентні заміни та пошук інших способів перекладу, як опис або семантична трансформація вихідної одиниці. За результатами дослідження, метафори у проаналізованих науково-популярних текстах використовували переважно для підсилення образності інформації. Основними чинниками утворення метафоричної моделі була подібність за поведінкою, розташуванням, функцією та інше. Використання метафор надавало текстові більшої динаміки. Метафори, створені на основі образів, запозичували їх з історії, тваринного і рослинного світу, реалій сучасного життя та ін.

У сукупності, застосовані методи перекладу метафор у наукових текстах є типовими для передачі образно-виразних засобів мови. Так, повний переклад метафоричних одиниць здійснювався, коли мова та смисл терміну був однаковим в обох мовах. Коли неможливо було перекласти метафору, дотриму-

ючись усіх граматичних правил, застосовували перекладацькі трансформації. Коли метафора не мала самостійної відмінної риси, тоді метафора була замінена з точки зору семантики та перекладена цільовою мовою.

Література:

1. Іщенко Н. Г. Лексико-граматичні домінанти наукового тексту. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Філологія. Педагогіка №1, 2013. С. 32-42.
 2. Коновалова В. Б. Жанрово-стилістичні проблеми перекладу науково-популярних текстів. *Актуальні проблеми філологічної науки: сучасні наукові дискусії: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 березня 2018 р.* Одеса, 2018. С. 196-199.
 3. Бобрівник С. Л. Мовні засоби прагматичної адаптації перекладу газетно-публіцистичних текстів. *Творчий потенціал мовних кафедр в інноваційному розвитку дослідницького університету. Збірник матеріалів міжкаф. наук.-метод. конф., 18.02.2014.* Київ: КНЕУ, 2014. С. 86-89.
 4. Данилюк Ю. М. Жанри наукового стилю: структура, лексика, синтаксис. *Інтегровані комунікації*. №3, 2017. С. 66-69.
 5. Федоренко С. В. Метафора в науково-технічній літературі. *Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]*. Серія Філологічна, Вип. 29. 2012. С. 376-377
 6. Блажівський М.І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. №1*, 2014. С. 233-242.
- California's Democrats Are Ready for Political War.** – Режим доступу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-11-18/california-s-democrats-are-ready-for-political-war> (Дата звернення: 03.09.2024)
- Shevchyk K. Stylistic means of adaptation of popular science texts and their translation into the Ukrainian language**
- Summary.** The development of science and language to denote scientific terms and knowledge led to the emergence of a scientific functional language style. This style, as a rule, is full of professional terms that have a strictly defined meaning within a certain scientific discipline and often differ from the meaning accepted in common language. The essence of scientific style texts is to present facts, prove hypotheses, create new concepts, and reveal the connection between various phenomena. As a result, the need to display knowledge that belongs to various types of professional activity, several sub-styles have been formed in the scientific style. Popular science sub-style is a type of scientific style. The purpose of texts written in this style is to reach the widest possible number of recipients and to promote and popularize a specific branch of knowledge and science. The author has great freedom in choosing the genre of popular scientific text.
- The transformation of the text from scientific to popular science is an adaptation. The essence of adaptation consists in shortening the text or supplementing it with the necessary explanations and substitutions that will facilitate the understanding of the text by an untrained reader. The main means of text adaptation are lexical-stylistic and syntactic changes. Deadlines and complex designs are subject to adaptation. Adaptation is a prerequisite for reproducing the text in translation and involves making stylistic changes. The linguistic means of the original text, with the help of which the pragmatic potential of the original text is created, cannot be replaced exclusively by the same type of lexical and stylistic means in the adapted text, since the author of the adapted text will not be able to adequately convey the content and structure of the original text. At the same time, it is important to reproduce adequately not only the lexical-semantic, but also the syntactic meaning and stylistic coloring of the original text. During text adaptation, translators use various lexical, syntactic and stylistic transformations; an important means of creating them is, in particular, a metaphor.
- Key words:** translation, popular science text, metaphor, metaphorical expressions, adaptation.

Список ілюстративного матеріалу:

1. It was heartbreaking?: Oakland warehouse fire leaves 36 dead, officials say. Режим доступу: https://www.washingtonpost.com/politics/death-toll-in-oakland-warehouse-fire-rises-to-33/2016/12/04/f021a668-ba50-11e6-ac85-094a21c44abc_story.html (Дата звернення: 06.09.2024)
2. Man who saved children from house fire faces deportation from the UK. Режим доступу: <https://www.theguardian.com/uk-news/2017/mar/03/man-who-saved-two-children-from-house-fire-to-be-deported-from-uk#:~:text=Man%20who%20saved%20two%20children%20from%20Manchester%20fire%20to%20be%20deported,-This%20article%20is&text=A%20man%20has%20been%20told,slap%20in%20the%20face> (Дата звернення: 06.09.2024)
3. As Jeb Bush Struggles, Some Allies Blame His' Super PAC. The New York Times. Режим доступу: <http://www.nytimes.com/2016/01/22/us/politics/jeb-bush-right-to-rise-super-pac.html?ref=politics> (Дата звернення: 03.09.2024)